

протоіерей Микола Капітула,
здобувач Київської православної богословської академії

ОСОБЛИВОСТІ СЛУЖІННЯ ЛІТУРГІЇ РАНІШОСВЯЧЕНИХ ДАРІВ АРХІЕРЕЙСЬКИМ ЧИНОМ

У статті описано звершення літургії Ранішосвячених Дарів архіерейським чином і його відмінності від звершення священником.

Ключові слова: архіерей, богослужіння, літургія Ранішосвячених Дарів, служіння, чин.

За апостольським церковним влаштуванням, єпископ є главою своєї церковної області, що символізує Христа – Главу всієї Церкви: «Де буде єпископ, там повинен бути і народ, так само, як де Ісус Христос, там і кафолична Церква» [4, с. 132], тому і в богослужбовому зібранні єпископ займає те ж місце, яке обіймав Христос серед Своїх учнів [26, с. 13]. Кожен єпископ є спадкоємцем (приемником) апостолів і відповідно до цього володіє Божественною харизмою [13, с. 1].

У зв'язку з цим архіерею належить право (а в давнину – часто і обов'язок) бути предстоятелем на всякому богослужінні у своїй єпархії. Вікарними єпископами та священниками служби звершуються настільки, наскільки їм дозволяється це єпархіальним архіереєм: «Тільки та Євхаристія повинна вважатися правдивою, яка звершується єпископом або тим, кому він благословить» [4]. Згідно з давніми описами християнського богослужіння – «Апостольським переданням» (III ст.), «Апостольськими постановами» (близько 380 року), «Про церковну ієрархію» (одним з трактатів «Ареопагітик», кінець V – початок VI ст.) тощо, єпископ очолював собор священнослужителів при звершенні не тільки таїнств Євхаристії і Священства, а й Хрещення, Миропомазання, Покаяння.

Архіерей може очолювати кожне богослужіння, зокрема й літургію Ранішосвячених Дарів, яку звершують у Православній Церкві тільки в період Великого посту. Господь наш, визначаючи достоїнство єпископа і образ Своєї Церкви, сказав Петру: «Ти Петро, тобто «камінь», і на цьому камені Я збудую Церкву Мою, і врата пекла не здолають її. І дам тобі ключі Царства Небесного; і що зв'яжеш на землі, те буде зв'язане на небесах, і що розв'яжеш на землі, те буде розв'язане на небесах» (Мф.16: 18 – 19). З того часу приємственно продовжується поставлення єпископів [22, с. 79].

Актуальність теми зумовлена потребою в умовах становлення помісної Української Православної Церкви комплексного вивчення духовенством, церковнослужителями, студентами вищих духовних навчальних закладів та вірянами чинопослідування літургії Ранішосвячених Дарів та його особливостей під час звершення цієї літургії архіерейським чином.

Мета статті – за допомогою наявних джерел показати структуру та відмінності у звершенні Великопостової архіерейської літургії.

Під час написання статті ми найбільше послуговувалися творіннями святителя Симеона Солунського [5], святителя Паїсія, патріарха Константинопольського [3], працями видатних літургістів та дослідників історії православного богослужіння – Олексія Дмитрієвського [16], протоіерея Сергія Булгакова [12], священника Костянтина Субботіна [25], священника Михаїла Желтова [17 – 20]. Також значно допомогли Чиновники архіерейського служіння українською [10] та церковнослов'янською [9] мовами, Настольна книга священнослужителя [22; 23] та ін.

Уставне архіерейське богослужіння вимагає участі великої кількості кліриків: протодіякона, пресвітерів і дияконів. У звершенні служб єпископу також допомагають іподіякони – два подають архіерею дикирій і трикирій (вони ж зазвичай стелять для архіерея орлеці), два (або чотири) виносять рипіди, один (книгодержець) тримає перед архіереєм богослужбові книги, один (посошник чи жезлоносець) носить архіерейський жезл, один (при звершенні служби правлячим архіереєм у своїй єпархії) тримає примикирій – виносну свічку. За патріаршими богослужіннями ще один іподіякон тримає під час богослужіння виносний патріарший хрест. Під час сучасного грецького архіерейського богослужіння, як правило, функції іподіяконів виконують диякони.

Дикирій символізує собою дві природи Господа Ісуса Христа: Божественну і людську,

а трикирій – три особи Святої Троїці: Отця, Сина і Святого Духа. Орлеці, які іподиякони в певних визначених місцях стелять під ноги єпископа, мають своє символічне значення. В зображенні на ньому міста тлумачі бачать вказівку на єпископію ієрарха, в особі орла – знак піднесення богослів'я і всього вчення його, а в променистому сянні бачать натяк на благодатне світло для пастви від учення єпископського [14, с. 18]. Рипіди символізують собою присутність небесних духів при звершенні найсвятішого і найвеличнішого із таїнств [21, с. 139].

Архієрей облачається особливим чином, що символізує повноту спочилої на ньому благодаті. Одне з найдавніших свідчень облачення архієрея в одяг, що відрізняються від одягання кліриків, міститься в «Апостольських постановках» (VIII, 12, 4). У східній традиції головною відзнакою єпископа від пресвітерів є омофор, що згадується як звичайне архієрейське облачення вже преподобним Ісидором Пелусіотом (1-ша пол. V ст.). Аж до XI – XII ст. омофор був єдиною відзнакою архієреїв і надягався поверх повного священничого облачення, але з часом до архієрейського облачення додалися й інші, так що з XVIII ст. повний комплект архієрейських облачень у православній традиції включає архієрейський підсакосник (каміс), епитрахиль, пояс, поручі, палицю, сакос (може замінюватися фелонню), два омофори (великий і малий, з яких 1-ий надівається під час процесій, 2-ий – під час власне тайнодійства), панагію (архієрей за богослужінням також носить хрест і другу панагію, якщо він нагороджений нею), митру; як архіпастир архієрей має архіпастирський жезл (в нашій традиції прикрашається сулком; в пізній грецькій практиці сулком прикрашають свої жезли предстоятелі Помісних Церков; в Українській Православній Церкві Патріарх, як правило, служить з жезлом без сулка); як монах архієрей облачається також в чернечий одяг, з них богослужбове значення мають архієрейська мантия, клобук, у Патріарха – куколь та другий параман [16, с. 265 – 329]. В грецькій практиці дикирій і трикирій прикрашаються стрічками і емблемою з вишитими на ній символом Христа і літерами альфа й омега.

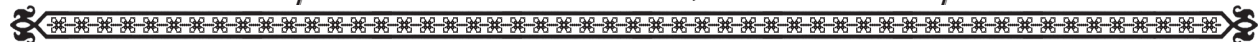
Для архієрейського богослужіння в Україні прийнято влаштовувати в центрі храму підвищення – так званий архієрейський амвон (інші назви – рундук, облачальне місце;

в чиновниках часто неправильно називається кафедраю), на якому стоїть архієрей, коли знаходиться не у вівтарі, а в храмі, і з якого читається Євангеліє. Спорудження високих амвонів (метр і більше заввишки) в центрі храму у Візантії і на Русі було звичайним явищем, не пов'язаним лише з архієрейським богослужінням. З амвона читалося Священне Писання, співалися найважливіші піснеспіви, виголошувалися ектенії. В грецькій практиці вже з XIV ст. архієрейський амвон часто не влаштовується.

За нашим архієрейським богослужінням нерідко звучать залишені неперекладені грецькі тексти: «Εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα» (на многії літа, владико); «Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν, Κύριε, φύλαττε» (владику і архієрея нашого, Господи, збережи), «Ἀξίος» (достойний), «Κύριε, ἐλέησον» (Господи, помилуй) та ін.; наприкінці Патріаршої служби співається поліхроніон, в перекладі з грецької – многолітня [17, с. 198]. Це наслідок того, що Православну Церкву в Русі-Україні протягом довгого часу очолювали грецькі ієрархи [14, с. 115-120].

У Візантії книгою, яка містила чинопослідування архієрейського богослужіння, був Евхологій; в Русі-Україні рукописи Евхологія (в слов'янській традиції розділяється на Служебник і Требник), пристосовані для архієрейського богослужіння, зазвичай називали «святительський служебник». Із середини XVII ст. за єпископською редакцією Евхологія закріпилася назва Чиновник архієрейський (в слов'янських Церквах), або Архієратикон (в грецьких Церквах). Перші друковані видання: слов'янські – Венеція, 1538, 1540; Москва, 1600, 1610, 1668, 1677 [20, с. 235 – 236], 1688, 1721, 1722, 1760, 1798; грец. – Венеція, 1714 (перевиданий у 1773, 1777, 1778), Константинополь, 1820. Перші друковані уніатські видання: Супрасль, 1716 (під назвою «Понтифікал, си єсть Служебник святительський»), Унів, 1740, Супрасль, 1793. У 1910 р. в Москві, з благословення Святійшого синоду, був надрукований єдиновірний Чиновник. Основними богослужбовими книгами, що регламентують звершення архієрейського богослужіння в теперішній час, є: в УПЦ Київського Патріархату – Чиновник архієрейського священнослужіння (К. 2002) [10], в грецьких Церквах – Ἀρχιερατικόν (Αθήνα, 1999).

Служіння літургії Ранішосвячених Дарів архієрейським чином має свої особливості.

Під час звершення архієреєм літургії Ранішосвячених Дарів зустріч і початкові обряди відбуваються так само, як і на повній літургії, однак не читаються звичайні вірші на одягання (зберігається лише вірш «Так нехай просвітиться...» перед осіненням свічками), хор у цей час співає: «З неба пророки...» чи ірмоси Великого канону преподобного Андрія Критського [18, с. 567].

Коли архієрей має служити літургію Ранішосвячених Дарів, то він заходить до храму перед початком часів. Перед ним ідуть диякони, священники і клірики. Протодиякон іде поблизу архієрея, трохи позаду, збоку від нього. Також ідуть за архієреєм архимандрити, ігумени, священномонахи по двоє. Біля входу в храм архієрея зустрічають два диякони з кадилами і свічконосець. Вони вклоняються архієрею. На літургії Ранішосвячених Дарів вхідні молитви архієрей звершує відповідно до уставу. Співці починають співати «Достойно є...» до кінця. Архієрей, входячи до храму, промовляє: «Увійду в дім Твій...» та інше.

Потім архієрей стає перед царськими вратами, біля амвона, на орлеці. Архимандрити, ігумени, протопресвітери та ієреї стають позаду архієрея, за чином, з обох сторін. Єпископ, тричі вклонившись, підходить до ікони Спасителя нашого Ісуса Христа, що з правої сторони, і, поклонившись, промовляє тропар «Пречистому образу Твоєму поклоняємось, Милосердний...» і цілує святу ікону.

Після цього підходить з лівої сторони до ікони Богородиці і, поклонившись, промовляє тропар «Богородице, Ти єси джерело милосердя...» та цілує ікону. Потім іде до ікони храму і свята, промовляючи тропар, регламентований уставом, та цілує ікону, чинячи поклони за звичаєм. Хор у цей час постійно співає: «Достойно є...» [9, с. 173].

Підійшовши до царських врат, архієрей тричі вклоняється, повертається обличчям до народу і благословляє обома руками, тримаючи пастирський жезл. Тоді хор співає: «Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν, Κύριε, φύλαττε. Εἰς πόλλα ἐτι, Δεσποτα!» («Іс полла еті, Деспота» співається тричі). Потім єпископ, відійшовши, стає на приготовленому місці [19, с. 723]. Починаються часи, піснеспіви за уставом.

Після закінчення часів архієрей сходить на приготовлене місце, щоб облачитися. За ним ідуть співслужителі по двоє: архимандрити й інші. І, підійшовши, поклоняються архієрею,

який сидить, тримаючи пастирський жезл у лівій руці, цілують праву руку архієрея і, відійшовши, знову кланяються архієрею. Він же, сидячи, благословляє їх рукою хрестовидно, і вони входять у святий вівтар північними і південними дверима за чином, і облачаються у священні одежі.

Треба зазначити, що спочатку клірики не мали спеціальних облачень, але з часом отримали деякі зовнішні ознаки їхньої відмінності від інших членів Церкви. Облачення дияконів, священників та єпископів багато в чому схожі. Всі деталі облачення прийшли до нас із Візантії і мають своє символічне значення [26, с. 25].

Підсакосник – архієрейський підризник, що символізує собою одяг нетління, в який люди зодягаються під час хрещення і в якому люди зодяглися в Христа. Він нагадує ту білу, весільну одягу, чистоту і ціломудреність, у якій Христос жде нас у Царстві Небесному на Свій весільний бенкет. Невістою Христовою є Церква. Архієрей, зодягаючись у священні одежі перед початком літургії, показує цими діями шлюб Церкви з Христом – Небесним Женихом.

Потім одягається епитрахиль, що символізує собою благодать. Палиця символізує собою меч духовний. Пояс – готовність до послуху та служіння. Поручі надягаються на знак того, що не своїми силами, не своїми руками, не своєю владою архієрей звершує богослужіння, а Божою силою і Божою милістю. Сакос символізує собою славу Церкви, її чистоту і святість, її благодатність, яка прикриває недоліки людські [24, с. 217]. Він зодягається в ризу правди, як у броню, яку не можуть пошкодити супротивні сили. Омофор символізує собою заблудлу вівцю і нагадує єпископу, що його служіння полягає в тому, щоб кожну заблудлу вівцю привести до Христа. Посох у руці архієрея символізує безперестанну подорож Церкви у світі. Митра являє собою терновий вінець Господа Ісуса Христа [22, с. 143 – 150]. Симеон Солунський так говорить: «Коли Христос приніс за нас у жертву Себе, помер, воскрес і вознісся на небо, тоді зійшов Дух і ми отримали благодать, і із серця вірних течуть ріки дарів (Його); саме це і означає архієрейська мантия. На грудях архієрея висять хрест і панагія, які є печаттю і свідченням віри. Вони тому вішаються на грудях, щоб свідчити про сповідання віри серцем. Жезл у руках архіпастиря означає владу духа, силу утвердження народу у вірі, пасіння

душ, путівника, покарання непокірних, притягнення до себе тих, що віддаляються (тому він має на верху, ніби, якорі) та відторгнення звіроподібних і злих людей» [5, с. 98].

Ті, що мають облачати архієрея, – протодиякон і другий диякон з іншими дияконами – приходять до архієрея і стають з правої і лівої сторони від нього. Два диякони стають навпроти архієрея з кадилами. Архієрей віддає пастирський жезл одному з читців, який, стоячи позаду архієрея, тримає його обома руками, трохи піднявши, щоб було видно прив'язаний до жезла сулок. Протодиякон із другим дияконом приймають від архієрея архієрейський клобук, мантию, панагію і рясу та покладають їх на блюдо. Хор починає співати: «З неба пророки Тебе провістили, Отроковице: сосуд, жезл, скрижаль, ківот, свічник, трапезу, гору нерукосічну, золоту кадильницю і скинію, двері непрохідні, палату і ліствицю, і престол Царя», або ж – «Цар Небесний...» [9, с. 174], або якісь інші піснеспіви дня чи свята [10, с. 203 – 205].

За іншою практикою, вхідні молитви відбуваються на зображальних. Архієрей в мантиї виходить з вівтаря царськими вратами на солію. Царські врата зачиняються. Священики та диякони, що співслужать архієрею, виходять з вівтаря на вхідні молитви північними і південними дверима.

Після прочитання молитов іподиякони відкривають царські врата, архієрей входить у вівтар і стає перед престолом. Священнослужителі, які співслужать, входять у вівтар бічними дверима, і всі прикладаються до престолу. Архієрей відходить на приготоване місце, і співслужителі підходять до нього під благословення. Іподиякони знімають мантию з архієрея і одягають його у священний одяг. Співслужителі також одягаються. Через царські врата святитель, перед яким несуть дикирій і трикирій, виходить на кафедру.

Існує практика, особливо у святкові дні, коли архієрей прибуває в храм до початку літургії Ранішосвячених Дарів, що в такому випадку зустріч і вхідні молитви відбуваються, як звичайно. Облачення відбувається на кафедрі. Молитви на одягання не читаються, тільки перед покладанням кожної з священних одяг диякон виголошує: «Господу помолимося».

На завершення облачення протодиякон виголошує: «Так нехай просвітиться світло твоє перед людьми...». Святитель хрестоподібно осіняє дикирієм та трикирієм усіх при-

сутніх на чотири сторони.

На цьому виголосі всі співслужителі виходять з вівтаря дияконськими дверима і стають біля кафедри, хрестяться на схід і кланяються архієрею.

Дикирій і трикирій заносяться у вівтар, диякони і книгодержець стають за кафедрою, а свічконосець і жезлоносець – на звичайному місці біля царських врат.

Протодиякон і перший священик беруть благословення у архієрея, після чого протодиякон стає на солії, трохи правіше царських врат, а священик іде у вівтар південними дверима і стає перед престолом.

Іподиякони відчиняють царські врата і разом зі священиком, протодияконом, свічконосцем і жезлоносцем хрестяться двічі. Священик цілує Євангеліє і престіл. Потім всі вони хрестяться втретє і творять поклін архієрею.

Протодиякон: «Благослови, владико». Перший архімандрит або протоієрей, стоячи перед престолом, виголошує: «Благословенне Царство...». Хор: «Амінь». Священик, протодиякон та іподиякони знову хрестяться і кланяються святителю.

Царські врата зачиняються. Читець читає 103-ій псалом, а святитель – світильні молитви [25, с. 244]. Врата відчиняються під час усіх ектеній, а після виголосів, промовлених у вівтарі, знову зачиняються. Варто зазначити, що у грецькій практиці 103-ій початковий псалом голосно читає сам архієрей (цієї практики в нашій Церкві дотримується, зокрема, Патріарший намісник митрополит Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський Епіфаній). Після псалма протодиякон виголошує велику ектенію «В мирі Господу помолимося...».

У кінці ектенії іподиякони виносять з вівтаря посудину з водою для обмивання рук архієрея та рушник і стають на солії, по центру, біля протодиякона. Якщо є ставленик на висвяту на диякона, іподиякони виходять з ним з вівтаря в кінці великої ектенії, кланяються архієрею і йдуть до кафедри. Ставленник робить земний поклін (без здійснення хресного знамення) перед архієреєм. Архієрей звершує чини хіротесії на читця та іподиякона, після чого ставленник подає посудину з водою архієрею для обмивання рук. Потім протодиякон, ставленик і всі іподиякони йдуть на солію, хрестяться перед царськими вратами, кланяються святителю і входять у вівтар.

Коли ж ставленика немає, то під час виголосу священика «Бо Тобі належить всяка слава...» всі, хто стоять на солії і біля кафедри, крім книгодержця, кланяються архієрею. Іподиякони і протодиякон ідуть до кафедри, архієрей миє руки. Священнослужителі в цей час ідуть у вівтар, цілують престіл і творять поклін архієрею. Царські врата зачиняються, сосуд з водою іподиякони забирають у вівтар.

Читець читає 18-ту кафизму. Після кожної «Слави» кафизми при відчинених царських вратах виголошуються малі ектенії. Виголоси ектеній виголошують по черзі священики у вівтарі.

Під час малих ектеній книгодержець подає святителю Чиновник для читання молитов.

Під час читання кафизми у вівтарі перший пресвітер послідовно покладає на дискос ранішосвячений Святий Агнець (1-ша «Слава»), триразово кадить з протодияконом Святі Дари на престолі (2-га «Слава») і переносить Святі Дари на жертовник за звичаєм (3-тя «Слава»).

Після виголосу останньої ектенії книгодержець, свічконосець і жезлоносець йдуть у вівтар. Два диякони з кадильницями виходять на солію і просять у архієрея благословення на кадіння.

Хор співає: «Господи, взиваю до Тебе, вислухай мене...».

Вхід здійснюється за звичайним порядком і завжди з Євангелієм.

До вечірнього входу архієрей перебуває на архієрейському амвоні; в цей час царські врата зачинені і відчиняються на всіх ектеніях. Вечірній і великий входи відбуваються так само, як на повній літургії, тільки на вечірньому вході після виголошення протодияконом «Премудрість, станьмо побожно» священнослужителі замість «Прийдіть, поклоніться...» співають «Світло тихе...» – пісню, що прославляє Другу Особу Пресвятої Тройці – втіленого Сина Божого, Господа Ісуса Христа, Який явив людству тихе світло Божественної слави Свого Небесного Отця. Доспівавши цю молитву, архієрей та всі інші благоговійно схиляють голови [12, с. 944].

Вклонившись Євангелію й осінивши на чотири сторони дикирієм та трикирієм присутніх, архієрей разом зі священнослужителями входить у вівтар. При співі «Εἰς πόλλα ἐτί, Δεσποτά!» («Іс полла еті, Деспота!») архієрей звершує кадіння. Після закінчення кадіння

читець виходить на середину церкви перед амвоном, творить поклін, тримаючи книгу закритою. Протодиякон, ставши в царських вратах, виголошує: «Будьмо уважні». Архієрей з горнього місця виголошує: «Мир всім». Протодиякон: «Премудрість». Читець: «Прокимен...». І виголошує той прокимен, який за уставом відповідає дню. Також протодиякон: «Премудрість». Читець: «Буття читання». Протодиякон: «Будьмо уважні». І читається перша паремія з книги Буття. На час читання паремії царські врата зачиняються. Після паремії – другий прокимен. Царські врата відчиняються.

Архієрей стає перед престолом, бере з рук протодиякона кадило і трикирій. Після закінчення другого прокимна протодиякон виголошує: «Повеліть». Архієрей бере обома руками кадило і трикирій, стає перед престолом, звернувшись на схід, і, знаменуючи хрестообразно Святе Євангеліє, голосно виголошує: «Премудрість, станьмо побожно», і, повернувшись обличчям на захід, до народу, стоячи в царських вратах, промовляє: «Світло Христове просвіщає всіх», осіняючи при цьому кадилом і трикирієм народ, що схилився до землі. Архієрей віддає кадильницю і трикирій. Царські врата знову зачиняються. Читець: «Притч читання». Протодиякон: «Будьмо уважні», і читається друга паремія із книги Притч. Прокимени та паремії знаходяться в «Постових тріодях» [6], [7]. Після прочитання паремій архієрей говорить: «Мир тобі». Читець відповідає: «І духові твоєму». Протодиякон: «Премудрість». Далі співці, 1-ий хор поперемінно з 2-им співають: «Нехай піднесеться молитва моя...».

Архієрей, стоячи перед престолом, здійснює кадіння. Під час співу «Не схили серця мого у словах лукавства...» [10, с. 215] він відходить до жертовника, кадить Святі Дари, після чого віддає кадило протодиякону. Іподиякони знімають зі святителя омофор. На початку співу останнього вірша «Нехай стане молитва моя...» архієрей відходить до престолу і схиляє коліна. Після співу він виголошує молитву святого преподобного Єфрема Сиріна з трьома земними поклонами. Якщо є свято, то після молитви святого Єфрема Сиріна протодиякон виголошує: «Будьмо уважні». Архієрей іде на горнє місце, віддає омофор і читаються прокимен, Апостол і Євангеліє свята так само, як і на літургії святого Іоана Золотоустого.

Далі виголошується сугуба ектения «Промовмо всі...» і ектения за оголошених (з 4-ої седмиці Великого посту додається також ектения за тих, хто готується до святого Пророчення – Хрещення). Після «Усі оголошені, вийдіть...» один з дияконів здійснює кадиння престола, взявши благословення на кадило у архієрея.

На початок виголосу «За даром Христа Твого...» протодиякон знімає з архієрея митру і кладе її на блюдо, покрите воздухом, яке несе потім диякон, а іподиякони виходять на солію, до царських врат, на обмивання рук архієрея.

Звичай обмивання рук під час богослужіння прийшов до нас зі сходу і має давнє походження. Дуже довгий час на сході всі віруючі з особливого басейна або чаші обмивали собі руки та обличчя при вході в храм. Обмивання рук завжди складало дуже розповсюджену гігієнічну потребу, через гарячий клімат на сході і було найкращим засобом підбадьорення після довгого шляху. Невипадково серед найголовніших умов гостинності вважалося за необхідне дати гостю обмити ноги, руки або обличчя [15, с. 204].

Після обмивання рук диякони покладають на архієрея малий омофор. До цього часу диякон, який звершує кадиння, повинен, поклавши престол, Святі Дари на жертovníку, підійти до престола, щоб покадити архієрея і передню сторону престола, оскільки кадиння вівтаря не звершується.

Хор у цей час співає: «Нині сили небесні з нами невидимо служать...». Архієрей, звівши догори руки, тричі виголошує вголос «Нині сили небесні з нами невидимо служать...», на що протодиякон відповідає: «З вірою і любов'ю приступимо...». Треба сказати, що існує такий звичай, коли «З вірою і любов'ю приступимо...» промовляють всі диякони одночасно. Виголоси після молитви оголошених промовляються співслужителями за порядком старшинства. Виголос «За даром Христа...» виголошує архієрей та, поцілувавши престіл і благословивши співслужителів, відходить до жертovníка і кадить Святі Дари. Іподиякони знімають з нього омофор і віддають диякону, що несе митру. Архієрей бере воздухом, яким були покриті чаша (потир) та дискос зі Святими Дарами, і покладає його на ліве плече протодиякону, а першому і другому священику подає відповідно дискос і по-

тир. Інші священики беруть хрест, лжицю, копіє та всі необхідні для здійснення таїнства священні предмети.

Потім, після триразового прочитання «Нині сили небесні...», архієрей приходять і, поклонившись тричі до святого причастя, промовляє: «Боже, очисти мене грішного», віддає митру, і віддає кадило протодиякону. Протодиякон хреститься. Тоді архієрей, взявши обома руками воздухом, покладає його на плече. Коли протодиякон відходить, перший архімандрит або інший старший священик підходить до архієрея і кланяється йому. Архієрей, взявши обома руками дискос і цілує його, покладає його на голову архімандрита, нічого при цьому не кажучи. А архімандрит цілує руку архієрея, що підтримується дияконами. Потім підходить наступний архімандрит або ігумен, або протопресвітер, або ієрей і, поклонившись, приймає від архієрея святий потир (чашу), цілує його і потім руку архієрея. Решта ж священнослужителів несуть хрест, лжицю, спис, губку та інші священні предмети і цілують руку архієрея. Архімандрит виходить північними дверима, за ним ідуть два диякони з рипідами вище над св. дискосом і повівають ними. Потім іде інший архімандрит зі св. воздухом, без рипід. Інші ж диякони виходять з митрою і омофором. Протодиякон виходить за дияконами з кадильницями. Протодиякон та архімандрити, йдучи, нічого не говорять. Також ідуть перед усіма жезлоносець з архіпастирським жезлом і свічконосець із запаленим примікієм, які, вийшовши на солію, стають по обидва боки царських врат. Диякон з митрою й омофором входить у вівтар через царські врата, архієрей цілує митру й омофор, а диякон – руку архієрея. Коли немає вільного диякона, митру й омофор архієрея несуть один чи два іподиякони, але входять вони у вівтар через південні двері. Народ під час великого входу схиляється перед Святими Дарами.

Іподиякони зі свічкою і жезлом стають за амвоном, обличчям до царських врат. Протодиякон, повернувшись до архієрея, кадить архієрея. Архієрей стає перед царськими вратами і, взявши кадило, кадить св. Тайни тричі, зі страхом і благоговінням, і, поклонившись, бере дискос з голови архімандрита, і цілує його, нічого не кажучи. Потім, увійшовши у вівтар, мовчки поставляє його на престолі. Другий священик з чашею входить у вівтар,

теж нічого не кажучи. І архієрей поставляє його на престолі за звичаєм.

Варто зазначити, що існує також інша традиція, коли архієрей бере від священника дискос зі Святими Дарами, кажучи: «З вірою і любов'ю приступимо...», і йде зі свяченою до престолу. Хор також співає: «З вірою і любов'ю приступимо...». Всі диякони і священники входять у вівтар через царські врата, рипідчики – через дияконські двері. Старші іподиякони з дикірієм та трикірієм залишаються біля царських врат.

Архієрей з того ж місця, де стоїть, благословляє співслужителів рукою і бере покривці з дискоса і з чаші, і покладає їх на краю престолу за звичаєм, потім бере воздух з плеча протодиякона, підносить над кадильніцею з пахощами, мовчки покриває дискос і потир, і, взявши кадило, кадить тільки Святі Дари, відразу ж віддає кадильніцю, нікого іншого не кадить. Потім виголошує молитву святого Єфрема Сиріна з трьома поклонами. Коли архієрей одягне на себе митру, за звичаєм, буває осінення народу дикірієм і трикірієм.

За літургією Ранішосвячених Дарів може відбуватися висвячення лише на диякона. Якщо є ставленик на диякона, то на архієрея покладають малий омофор. Хіротонія, як правило, відбувається відразу ж після молитви святого Єфрема Сиріна, після чого архієрей осіняє народ.

Диякон, вийшовши з вівтаря і ставши на звичайному місці, виголошує ектенію «Доповнімо вечірню молитву...» та інші. Архієрей молиться: «Боже Невимовних...» [11, с. 201]. Після ж ектенії архієрей виголошує: «І сподоби нас, Владико, зі сміливістю...». Народ співає молитву Господню «Отче наш...». Після виголосу диякона «Будьмо уважні» протодиякон знімає з архієрея митру, іподиякони покладають на нього малий омофор, і архієрей «перед покритими Божественними Дарами, з благоговінням і страхом великим поклавши руку, торкається Святих Дарів. Диякон, підперезавшись орарем хрестоподібно і схиливши голову, каже: «Будьмо уважні», царські врата зачиняються. Архієрей виголошує: «Ранішосвячене – Святеє святим».

Хор: «Єдиний Свят...». Архієрей знімає святий воздух. Потім диякон входить у святий вівтар. Протодиякон стає біля архієрея і каже: «Розломи, владико, Святий Хліб». Архієрей розломлює з великою увагою Агнець

на чотири частини, кажучи: «Розломлюється і розділюється Агнець Божий, розломлюваний і неподільний, що завжди споживається і ніколи не вичерпується, а причасників освячує». І вкладає частинку в чашу (потир), нічого не кажучи. А протодиякон вливає теплоту в потир, також нічого не промовляючи. Потім архієрей творить прощення зі співслужителями. Взявши одну частку Святих Таїн в праву руку і схиливши голову, молиться за звичаєм: «Вірую Господи...» Також: «Вечері Твої тайної...», «Нехай не в суд...».

Архієрей причащається з непокритою головою, тому що він носить образ уже не Царя Слави Христа, а людини, яка підвладна немочам і сповнена смирення [3, с. 448]. Потім підходить до святого дискоса і причащається Св. Тіла і Крові Господніх з розчуленням і благоговінням, промовляючи: «Чесне і Пресвяте, і Пречисте Тіло і Кров Господа і Бога, і Спаси нашого Ісуса Христа подається мені...». Потім, взявши губку, витирає руку, кажучи: «Слава Тобі, Боже» (тричі). І, поцілувавши губку, кладе її на місце. Взявши святу чашу обома руками, п'є з неї, нічого не кажучи. Потім витирає уста і св. потир, який тримає в руках, і ставить його на св. трапезу. Після цього архієрей вдягає митру. Протодиякон закликає одного з архімандритів, промовляючи: «Приступіть». Тоді підходить один архімандрит з лівого боку архієрея, прихиливши голову і склавши долоні хрестоподібно (праву долоню звернувши), і каже: «Ось приступаю до безсмертного Царя і Бога нашого. Подай мені Преосвященніший владико, чесне і пресвяте, і пречисте Тіло і Кров Господа і Бога, і Спаси нашого Ісуса Христа». Архієрей же, взявши трьома пальцями правої руки частку Чесного Тіла і Крові Христових, покладає в руки архімандрита або ієрея, кажучи: «Подається тобі... чесне і пресвяте, і пречисте Тіло і Кров Господа...».

Після причастя архієрей миє руки й уста, стає біля святого престолу і говорить молитву подяки: «Дякуємо Тобі Спасе...». Диякон, якому буде вказано споживати Святі Дари, в цей момент з чаші не п'є, а після заамвонної молитви, і після споживання решти частинок святих Таїн. Протодиякон, взявши святий дискос, піднімає його над святою чашею і витирає губкою з великою увагою, занурюючи Святі Таїни всередину святого потира, і, поцілувавши святий дискос, покладає поблизу святої чаші. Потім, взявши покривець, покриває святий по-

тир. На дискос покладає звиздицю, покрівці і воздух, нічого не промовляючи, і поклоняється тричі. Відчиняються царські врата.

Архієрей, взявши і поцілувавши святий потир, віддає його протодиякону. Протодиякон, прийнявши його обома руками, цілує руку архієрея і виходить через царські врата, піднісши святу чашу, і каже: «Зі страхом Божим...». Співці ж співають: «Благословлю Господа...». Потім архієрей виходить з царських врат, благословляє народ трикирієм і дикирієм. Голосно виголошує: «Спаси, Боже, людей Твоїх...». Хор повільно й милозвучно співає: «Ісполла еті, деспота». Архіпастир повертається знову до святої трапези (престола), осіняє співслужителів і віддає трикирій і дикирій. Потім бере св. потир з рук протодиякона і поставляє його на святу трапезу, взявши кадило, кадить тільки Святі Дари (тричі), і відразу ж віддає кадильницю. Потім архієрей бере святий дискос і покладає його на голову протодиякона. Протодиякон же, беручи його обома руками, відходить до жертovníка, нічого не промовляючи, і ставить його там. Архієрей, взявши святий потир і поцілувавши, віддає його першому архимандриту або ігумену, промовляючи тихо: «Благословен Бог наш...».

Архимандрит, взявши його обома руками і поцілувавши його і руку архієрея, повертається до царських врат, обличчям до народу, і виголошує велеловно: «Завжди, нині і повсякчас, і на віки віків». Відходить до святого жертovníка, підтримуваний двома дяконами, і ставить його там. Співці співають: «Амінь», «Нехай наповняться уста...». Потім протодиякон виходить північними дверима і, зупинившись на звичайному місці, виголошує: «Станьмо побожно, прийнявши...».

Архієрей, творячи хрест Євангелієм над антимином, виголошує: «Бо Ти еси освячення...». Хор: «Амінь». Архієрей: «З миром вийдімо». Хор: «З іменем Господнім». Протодиякон: «Господу помолимося». Хор: «Господи помилуй». Виходить ієрей, стає на звичайному місці і читає заамвонну молитву: «Владико Вседержителю...». Та інше все за чином, як написано на літургії святителя Іоана Золотоустого. Потім виголошується відпуст «Христос істинний Бог наш, молитвами Пречистої Своєї Матері...». Поминається також святитель Григорій Двоєслов та інші святі угодники Божі, згідно із днем поминання, і всі святі, за молитвами яких Господь помилує і спасе нас

як Благий і Людинолюбубець. Христос, Богоматір, а також святі угодники зображають собою Церкву. А слова «спасе і помилує» нагадують нам про останні наші дні і Страшний суд [2, с. 78]. Цей відпуст читається до Страсної седмиці, а в Страсну седмицю виголошується особливий відпуст.

Маючи повноту священничих дарів, архієрей може подавати пастирське благословення не однією, а двома руками. При цьому в присутності архієрея священники зовсім не подають благословення; виняток робиться тільки для новорукоположеного ієрея (якщо відбувалася хіротонія). За богослужінням у присутності архієрея (навіть і не службового) ієрей не осіняє народ рукою. Особлива повага до єпископського сану підкреслюється тим, що на початку кадиння дякон кадить архієрея не просто тричі, а тричі по тричі [10, с. 203 – 241]. На архієрейських богослужіннях (а також у кафедральних соборах і на архієрейських подвір'ях) звичайна формула прохання благословення на малих часах «Іменем Господнім благослови, отче» замінюється на «Іменем Господнім, Преосвященніший (або Високопреосвященніший, Блаженніший, Святійший – залежно від титулу архієрея) владико, благослови», а виголос у відповідь «Молитвами святих отців наших...» – на «Молитвами святого владика нашого...» (це пов'язано з тим, що під згадуваними у виголосі «святими отцями» преподобні укладачі Типікона й Часослова мали на увазі не спочилих святих, а своїх духівників і в більш широкому значенні – всіх живих ченців). Крім того, після відпусту додається «Εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα», а на багатолітти поминається правлячий архієрей. В грецькій практиці після відпусту на архієрейському богослужінні завжди співається: «Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν, Κύριε, φύλαττε. Εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα», архієрей виголошує: «Δι'ευχῶν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν...» (Молитвами святих отців наших...), ієрей відповідає: «Δι'ευχῶν τῶν ἁγίου Δεσπότητος ἡμῶν...» (Молитвами святого владика нашого)[18, с. 575].

Сподіваємось, що всі вищевикладені відомості про служіння літургії Ранішосвячених Дарів служитимуть для поглиблення знань чинопослідування архієрейської Великопостової літургії для священно- та церковнослужителів помісної Української Православної Церкви.

Джерела

1. Біблія : книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.
2. Миняя Март. – Ч. 1. – М. : Издание Московской Патриархии, 1984. – 421с.
3. Святейшаго Паисия, Патриарха Константинопольскаго, краткое изъяснение Божественной Литургии // Писания святых отцов и учителей Церкви, относящиеся к истолкованию Православного Богослужения. – СПб., 1857. – Т. 3. – С. 428 – 452.
4. Святий Ігнатій Богоносець, єпископ Антіохійський // Мужі апостольські. – К. : Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2010. – С. 87 – 134.
5. Сочинения блаженного Симеона, архиепископа Фессалоникийского // Писания святых отцов и учителей Церкви, относящиеся к истолкованию Православного Богослужения. – СПб., 1856. – Т. 2. – 545 с.
6. Тріодь постова. – К. : Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2002. – 694 с.
7. Тріодь постова. – К. : Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2005. – Ч. 2. – 355 с.
8. Часослов. – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2006. – 391 с.
9. Чиновник архиерейскаго священнослужения. – Кн. 1. – М. : Издание Московской Патриархии, 1982. – 252 с.
10. Чиновник архієрейського священнослужіння. – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2005. – 495 с.

Література

11. Арранц М. Избранные сочинения по Литургике. Таинства византийского евхология. – М. : Иститут философии, теологии и истории св. Фомы, 2003. – Т. 1 – 616 с.
12. Булгаков С. Настольная книга для священно-церковно-служителей. – М., 1993. – Ч. 1. – 944 с.
13. Гидулянов П. Митрополиты в первые три века христианства. – М., 1905. – 377 с.
14. Голубцов А., проф. Сборник статей по литургике и церковной археологии. – Сергиев Посад, 1911. – 144 с.
15. Голубцов А., проф. Соборные чиновники и особенности службы по ним. – М., 1907. – 228 с.
16. Дмитриевский А. Ставленник: Руководство для священно-церковно-служителей и избранных в епископа, при их хиротониях, посвящениях и награждениях знаками духовных отличий, с подобным объяснением всех обрядов и молитвословий. – К., 1904. – 343 с.
17. Желтов М., священник. Архиерейский чин Божественной Литургии: история, особенности, соотношение с ординарным («иерейским») чином // Богословский сборник. – М., 2003. – № 11. – С. 192 – 224.
18. Желтов М., священник. Архиерейское Богослужение // Православная энциклопедия. – М., 2001. – Т. 3. – С. 566 – 575.
19. Желтов М., священник. Встреча архиерея // Православная энциклопедия. – М., 2005. – Т. 9. – С. 721 – 723.
20. Желтов М., священник. Новый источник по истории русского богослужения: Кавычный экземпляр «Чиновника архиерейского служения» 1677 г. // Вестник церковной истории. – М., 2006. – № 2. – С. 235 – 239.
21. Лебедев П. Наука о Богослужении Православной Церкви. – М., 1895. – Ч. 1. – 160 с.
22. Настольная книга священнослужителя. – Свято-Успенская Почаевская лавра, 2007. – Т. 4. – 760 с.
23. Настольная книга священнослужителя. – Свято-Успенская Почаевская лавра, 2007. – Т. 7. – 787 с.
24. Нестеровский Епифаний. Литургия, или наука о Богослужении Православной Церкви. – Курск, 1895. – Ч. 1. – 288 с.
25. Субботин К., священник. Руководство к изучению устава богослужения Православной Церкви. – К., 2007. – 348 с.
26. Уминский А., прот. Божественная литургия : объяснение смысла, значения, содержания. – М., 2012. – 160 с.

Archpriest Mykola Kapitula,

Applicant of the Kyiv Orthodox Theological Academy

THE LITURGY OF PREVIOUSLY-SANCTIFIED GIFTS PERFORMED BY THE BISHOP

The article describes the accomplishment of the Great Lent Liturgy of Previously-Sanctified Gifts in a bishopric rite and its distinction from the priestly rite service.

46 **Key words:** *bishop, Liturgy, Pre-sanctified Gifts, tradition, worship.*